УДК 804.0: 800.7

НЕЗАВЕРШЕНІСТЬ У ВЕРБАЛЬНІЙ ІНТЕРАКЦІЇ

Морошкіна Г.Ф., к. філол. н., доцент

Запорізький державний університет

Явище «незавершеності», яке нещодавно розглядалося як «відхилення» від норми, сьогодні повинно бути переглянуте у зв'язку з розвитком лінгвістики спілкування. Дуже часто з'являючись у спонтанному дискурсі та навіть здійснюючи зв'язок між репліками, незавершеність не є однозначно визначеним феноменом. Вона породжується різними причинами, має гетерогенний характер та мусить бути досліджена детальніше.

Певний час така проблема як «незавершеність» була окультною для лінгвістів, тому що особлива увага приділялась саме коректним, з точки зору класичної граматики, реченням. Структуралісти вважали за необхідне вивчення замкнутої системи. Основною одиницею аналізу було речення, абстрактне, спеціально сконструйоване для ретельного дослідження.

Спонтанне мовлення не завжди відповідає критеріям повного, добре сформованого речення. Для пояснення цього явища необхідно звернутися до деяких теоретичних положень, завдяки яким було б можливо окреслити функціональні особливості незавершеності.

По-перше, виникає необхідність визначити, яке висловлення можна вважати незавершеним. Існують різні точки зору стосовно цього питання: незавершеність визначається у бінарній опозиції із завершеністю;

незавершеність асоціюється з еліптичною структурою, яка є автономною, але її значення контекстуально обумовлене.

Враховуючи гетерогенність та частотність цього явища, ми вважаємо за необхідне підкреслити, що у центрі уваги буде лише лінгвістична незавершеність, яка здійснюється на фонічному та графічному рівні.

Спонтанне мовлення характеризується своїми особливостями, які обумовлюють його специфіку. Системні та ритуалізовані правила, що супроводжують дискурс, здатні значною мірою прояснити сутність незавершеності. Системні правила «пілкуються» про те, щоб надіслання та отримання повідомлення було не тільки акустично адекватним, але також негайно зрозумілим. Висловлення повинні бути сформульовані таким чином, щоб їх релевантність по відношенню до попередніх була відчутна. У цьому відношенні «конверсаційні норми» Грайса набувають особливого значення.

Деякі типи переривання висловлення пояснюються системними правилами конверсаційної логіки: наприклад, Сакс, Щеглов та Джефферсон [1: 7-55] розробили правила регулювання мовленнєвого потоку, які дозволяють втручання у вербальний обмін завдяки спеціальним сигналам, вербальним чи невербальним. У дійсності, ці сигнали інформують адресанта про те, що його повідомлення знайшло свого одержувача та добре інтерпретоване. Таким чином, подібні переривання використовуються скоріше для покращення спілкування і не можуть завадити мовцю.

Щодо ритуалізованих правил, то вони стосуються перш за все відносин між партнерами по комунікації. Відомо, що для успішності спілкування необхідні численні прояви сигналів поваги та пошани до співрозмовника, які самі по собі не несуть ніякої інформації, крім підтримання контакту. Тому невипадково досить часто спостерігаємо у спонтанному мовленні деякі накладення одного висловлення на інше та їх паралельне звучання деякий час. Найчастіше у цих випадках мова йде про ритуалізовані висловлення підтримання співбесідника.

Лінгвістичний підхід до проблеми незавершеності здійснюється Б.-Н. Грюніг, Р. Грюніг [2: 22-34] у рамках теорії формалізації смислу у інтерактивній діяльності. Центральне місце у цій моделі породження та інтерпретації висловлення належить «причинній сукупності». Дійсно висловлення виникає тоді, коли зібрано певну сукупність причин, які спонукають до його створення. Тільки той, хто говорить, володіє повною інформацією стосовно цих причин. Інтерпретативний простір, що займає той, кому адресоване це висловлення, не може містити ті ж самі причини, тому що кожен мовець - це індивід зі своїм когнитивним багажем та індивідуальністю сприйняття. Ніколи інший не може досягти тієї ж сукупності причин, що були поштовхом для породження ініційного висловлення. Адресат, діючи у інтерпретативному просторі, здійснює величезну роботу-пошук дійсних причин. Отже, якість розуміння

ініційного висловлення буде залежати від здібності адресата розкодувати ці причини. Для нашого дослідження дуже важливим є розуміння того, що розкодування - це дуже складний процес, і якщо, навіть, адресат думає, що він добре зрозумів свого співбесідника, завжди лишається дещо, чого він не міг знати або уявити у даний момент.

Останні дослідження, які дозволили перемістити увагу зі структурної проблематики на процес породження смислу, зовсім по-іншому трактують літературний текст. Відтепер лінгвісти вважають його відкритою системою, по суті справи, незавершеною. На наш погляд, такий підхід підкреслює релевантність тексту та інтерес до того, які форми незавершеність може набути у тексті.

Зібраний корпус фактичного матеріалу продемонстрував наявність двох типів незавершеності: самостійне переривання висловлення (авто-переривання) та переривання, спровоковане втручанням іншого.

Базуючись на теорії Б.-Н. Грюніг, Р. Грюніг [2:240-248], констатуємо, що глобальна причинна сукупність висловлення може містити також так звану другорядну сукупність причин та створювати, таким чином, різні типи авто-переривання. Розглянемо приклад *інтегрованої вставної конструкції:*

M1 - Je ne sais pas ce que je t'ai dit...

M2 - Tu m'as dit ça. Et tu as dit aussi, *je t'ai entendue*...tu as dit que tu serais contente d'avoir encore un enfant [1:29]

Маленька дівчинка (M2) примушує свою маму проковтнути пил, бо вона чула колись, що дитинка з'явилась у маминому животі саме таким чином. Мати пробує заперечувати цей факт, але маленька наполягає, спочатку перериваючи її, а потім саму себе, запобігаючи до вставної конструкції *je t'ai entendue*, аби бути більш переконливою.

Авто-переривання трапляється дуже часто, тому що під час розмови необхідно час від часу вносити деякі пояснення або уточнення:

M1 - C'est un chic type, Théodule, il donne toujours quelque chose: tu sais bien, Théodule, le républicain, celui qui pleure quand il est soûl! [2:106]

У наступному прикладі вставна конструкція повністю інтегрована тому, що вона не залишає тему, яка була порушена глобальною причинною сукупністю:

M1 - Je me promène avec mon père... ou plutôt il me promène, comme il le fait chaque jour quand il vient à Paris [1:57]

Таким чином, інтегровані вставні конструкції, виділені спеціальними засобами, сприяють розвиткові головної думки.

«Випадкові» вставні конструкції.

Трапляються також випадки, коли вставні конструкції, що переривають висловлення, не інтегровані в останнє. Здається, що вони з`являються випадково:

M1 - Mais non, écoute, maman, j'ai rien... Rien que des jeans, des pyjamas, un autre blouson et ... Tu vas pas te fâcher, dis, c'est pas ma faute...

M2 - Non, bien sûr, mon cher... N'empêche, c'est quand même un peu raide! Bon allez, il reste de la mimolette et du jambon. Viens, je vais te... Il y avait d'autres gens? [1:31]

Ці дві репліки, ініційна та реактивна, багаті на незавершені висловлення, що пояснюється певним збентеженням, яке з'явилось між матір'ю та восьмирічним сином після уікенда, проведеного хлопцем з батьком, який вже більше не живе з ними. Дитина, щоб якось виправдатися, аби не завдати жалю своїй матусі, шукає аргументи та намагається бути щирим. Вона теж не хоче показати свого інтересу до колишнього чоловіка, але помітно, що вона говорить про одне, а думає про інше. Не випадково виникає нібито зненацька висловлення: Il y avait d'autres gens.
«Випадкова» вставна конструкція може бути спровокована необхідністю змінити тему бесіди:

M1 - Je ne dis pas, vous autres, mais... les Velrans, si ... ils la voyaient... *eh bien, eh bien*... ça m'embêterait, na! [2:68]

Уведення конструкції *eh bien, eh bien*..., яке не має ніякого самостійного значення, пояснюється бажанням виграти час перш ніж прийняти рішення.

Не зважаючи на те, що «випадкові» вставні конструкції здаються раптовими, вони виконують певну роль у реалізації успішної комунікації.

Незавершене висловлення зупинено на півслові. Діти втікають від сторожа та викрикують усілякі грубощі, але зупиняються на найбрутальнішому слові « T'emm...». Може вони все ж таки побоюються промовляти таке, а може у них не вистачило часу закінчити своє висловлення, бо ж треба було спасатися. Сторож, почувши таке, кричить у свою чергу:

M2 - Ah! Que j'en attrape un seulement, je lui coupe les oreilles, je lui coupe le nez, je lui coupe la langue, *je lui coupe ...*

Він повністю охоплений негативними емоціями, його гнів не знає меж та він не знаходить відповідних слів.

У наступному прикладі:

M1 - Eric, tu viens, c'est sûrement ta maman... *Comment allez...*[1:50] кінець ввічливого висловлення так і не пролунав. Авто-переривання трапилось з-за небажання привітати колишню жінку свого чоловіка, яка прийшла у якомусь дивному вигляді і збентежила почуття мовця й без того негативні.

Отже, авто-переривання є дуже частим явищем у спонтанному мовленні, тому що у процесі бесіди виникає багато подвійних ситуацій, які вимагають додаткового роздуму.

Другий тип незавершених висловлень спровокований втручанням іншого. Він репрезентує дійсне переривання мовленнєвого акту. Таке переривання може бути результатом двох різних фактів: або адресат включається в мовленнєвий обмін, не дочекавшись сигналів передання черги, або адресант, не зважаючи на те, що відповідні сигнали були вже відправлені, продовжує говорити. Паралельне звучання двох співбесідників не може бути дуже тривалим, бо стане погрозою для комунікації. Мовці мають у своєму арсеналі певні стратегії виходу з даної ситуації, наприклад, підвищення голосу може бути дуже ефективним для переривання цього «двоголосся».

Переривання пояснюється різними причинами: порушення правил чергування реплік, соціальним статусом партнерів по комунікації, а також емоційним станом співбесідників.

Проаналізуємо декілька діалогів:

M1 - Puis il n'y a pas seulement ce qu'on vous dit là, Monsieur le Directeur, qu'il est immense... Il y a autre chose... C'est les raisons qu'il donne... C'est spécial...

M2 - Ah! Soyons sérieux et méthodique... j'ai autre chose à faire, moi, il y en a cinquante-six qui m'attendent là. [3: 23]

У цьому обміні репліками бачимо, як учитель перериває висловлення матері Ернесто. Батьки забрали дуже багато часу у вчителя, пояснюючи становище їх сина, і в нього обірвався терпець. Однак, він відчуває симпатію до цих бідних людей і тому переривання не носить брутального характеру. Між тим його статус учителя дозволяє йому зупинити співбесідників на півслові, кинувши зауваження, що на нього чекають 56 дітей.

Наступний діалог включає бесіду між батьком та сином:

M1 - (fils hurlant) Maman voudrait tout de même vous dire!

M2 - (père) Qu'est-ce que t'as, toi! Ça te reprend?

M1 - C'est m'man qui...

M2 - Quoi «M'man»? Elle reste! Maintenant que tu le sais, calme-toi! [4: 31]

Соціальний статус батька, поважної людини, надає йому право втручатися безцеремонно у мовлення сина. Його втручання брутальне, батько не задоволений тим, що йому суперечать. Ця думка підтверджується запитальним висловленням, яке містить обурення, а імперативна конструкція висловлює наказ.

Накладання одного мовленнєвого акту на інший та їх короткочасна симультанність також відносяться до засобів переривання мовця, проте, на відміну від прямого втручання у вербальний обмін, цей засіб не сприймається як погроза комунікації. Найчастіше симультанність виникає на кінці попереднього висловлення у вигляді фатичних конструкцій (eh bien, oui mais, et moi...). Не маючи інформативного змісту, вони не стають на заваді суттєвому вербальному обміну:

M1 - Voulez-vous que je vous montre votre chambre, Coralie? Le mobilier vous paraîtra bien archaique, sans doute...

M2 - J'imagine (se rattrapant) Je veux dire... on n'espère pas trouver dans un vieux manoir du Sussex des meubles suédois, n'est-ce pas? [5:39]

Оскільки останні слова першої репліки не розвивають головної думки висловлення, М2 втручається в бесіду не дослухавши їх, підштовхнутий раптовими емоціями. Авторські дідаскалії допомагають нам зрозуміти, що це відбувалось саме так, і комунікація не постраждала. Зібраний корпус матеріалів підтверджує ідею, що накладання двох мовленнєвих актів, хоча й перериває вербальний обмін, але не порушує правил чергування реплік.

Залишається розглянути ще один засіб переривання мовленнєвого акту. Цей тип є дуже розповсюджений у спонтанній бесіді, бо пов'язаний з емоційним життям людини. Людські емоції можуть бути дуже різноманітні, зупинимось на деяких з них:

M1 - Qu'est-ce que tu as voulu me dire?

M2 - Quand?

M1 - Quand tu as parlé de mourir.

M2 - Moi? T'es fou! Ce n'est pas mon genre.

M1 - Mais j'ai entendu...

M2 - T'as rien entendu du tout. (Sarraute 2:62)

М2 різко перериває М1, показуючи таким чином, що він не має наміру продовжувати безглузду розмову та не хоче, аби бачили його слабкості. М2 запобігає у своєму висловленні до заперечення, щоб категорично перервати бесіду.

У наступному трилозі спостерігаємо повну невпорядкованість:

M1 - Si vous ne vous taisiez pas tous les deux, je vous colle à chacun huit pages d'histoires à copier et à réciter et quinze jours de retenue.

M2 - Monsieur, c'est lui qui a commencé, j'lui faisais rien, moi, j'lui disais rien à ce...

M3 - Non, Monsieur! C'est pas vrai, c'est lui qui m'a dit que j'étais un menteur. (Pergaud:232)

Наявність трьох комунікантів призвела до порушення правил чергування реплік. Більш того, емоції переповнюють співбесідників і їм бракує терпіння вислухати один одного до кінця. М2, який говорить, перерваний М1. Обидва ледве утримуються аби не наговорити брутальностей у присутності викладача. Різний соціальний статус співрозмовників не дозволяє використання грубощів. М3 розпочинає свою репліку після деякої паузи, намагаючись зробити своє висловлення більш аргументованим.

Таким чином, можна дістати висновку, що незавершеність є дуже складним гетерогенним створенням, яке трапляється дуже часто у спонтанному мовленні, якоюсь мірою пояснює складні проблеми породження смислу та підтверджує думку, що синтагматична незавершеність рідко не набуває свого завершення у вербальному обміні. Проблема незавершеності потребує подальших досліджень, а в цій статті ми лише зупинились на деяких важливих моментах, які зібраний корпус матеріалів дозволив нам спостерігти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Sacks H., Schegloff E., Jefferson G. A simplest systematics for the organization of turn-taking in conversation.- in Schenkein.- 1978.- P. 7-55.
2. Grunig B.-N., Grunig R. La fuite du sens: La construction du sens dans l'interaction. - Paris: Hatier.- 1985. - 255 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Sarraute C. Papa qui?- P.: Flammarion.- 1995.- 221 p.
2. Pergaud L. La guerre des boutons.- P.: Mercure de France.- 1963.- 236 p.
3. Duras M. La pluie d`été.- P.: Gallimard.- 1996.- 159 p.
4. Yves Jamaique Acapulco, Madame//Comédies.- M.: Radouga.- 1986.- P.111-170.
5. Sagan F. Le cheval évanoui.- P.: Julliard.- 1966.- 189 p.